

نگاهی از درون و برون به

تاریخ و هویت در عربستان سعودی

یاسر قزوینی حائری

عضویت علمی گروه تاریخ دانشگاه تهران

www.ketaboo.com

سر شناسه	: قزوینی حائری، یاسر، ۱۳۶۰ -
عنوان و نام پدیدآور	: نگاهی از درون و برون به تاریخ و هویت در عربستان سعودی / یاسر قزوینی حائری.
مشخصات نشر	: تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۲۵۱ ص.
شابک	: 978-964-476-369-4
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: عربستان سعودی - سیاست و حکومت
موضوع	: عربستان سعودی - تاریخ
شناسه افزوده	: دفتر نشر فرهنگ اسلامی
رده‌بندی دهکده	: ۱۳۹۴ ن ۴/ق ۵۲/۵۲۴۴ DS
رده‌بندی دیوپی	: ۹۵۳/۸۰۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۹۹۸۲۴۶

دفتر مرکزی: پاسداران، میدان هروی، خیابان شهید افتخاریان، کوچه مریم، پلاک ۲۳. تلفن: ۲۲۹۳۶۱۴۰

نگاهی از درون و برون به تاریخ و هویت در عربستان سعودی

نویسنده: یاسر قزوینی حائری

ویراستار: غلامرضا امامی

چاپ اول: ۱۳۹۴

این کتاب در ۱۲۰۰ نسخه در چاپخانه کانون چاپ لیتوگرافی، چاپ و صحافی شد.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۷۶-۳۶۹-۴

بها: ۱۵۰۰۰ ریال

مدیریت پخش و توزیع: تهران، خیابان فردوسی جنوبی، روبروی فروشگاه شهر و روستا، پست هنر.

بن‌بست اول، پلاک ۵ و ۴ - تلفن: ۳۳۹۱۲۳۵۵ - ۳۳۹۲۰۳۰۷

فروشگاه‌ها و مراکز پخش:

■ فروشگاه شماره یک: تلفن: ۶۶۴۶۹۶۸۵

■ فروشگاه شماره دو: تلفن: ۳۳۱۱۴۲۸۸

■ فروشگاه شماره سه: تلفن: ۲۲۸۵۵۱۶۴

■ فروشگاه مشهد: تلفن: ۲ - ۳۲۲۱۴۸۳۱ - ۵۱

■ نمایندگی فروش قم: تلفن: ۳۷۷۳۶۵۱۶ - ۳۷۷۳۸۱۵۰ - ۲۵

■ نشانی الکترونیک: www.daftarnashr.com

■ پست الکترونیک: print@dnfpub.com

■ پیامک: ۳۰۰۰۴۸۵۰

خواهشمند است نظرات خود را درباره این کتاب با ذکر نام آن به صورت پیامک ارسال فرمایید.

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

۱۱	 مقدمه
۱۵	 جغرافیای عربستان سعودی
۱۹	 آل سعود در یک نگاه
۲۳	 گفت‌مان بن غنام
۲۳	 برجسته‌سازی «وهابی» و حاشیه‌رانی «سعودی»
۲۵	 تاریخ انتقادی وهابیت در بغداد
۲۸	 برجسته‌سازی «سعودی» و حاشیه‌رانی «وهابی»
۳۰	 اقلیت منجی
۳۴	 هویت و غیریت
۳۸	 جدل بر سر واژه «وهابیت»
۳۹	 واژگونی دوگانه «اقلیت - اکثریت»
۴۱	 از قبیله تا سرزمین
۴۷	 چالش‌های هویت ملی در عربستان سعودی
۴۸	 بسترشناسی هویت ملی در عربستان سعودی
۵۰	 از سرزمین واحد تا دولت - ملت
۵۲	 سه‌گانه آل سعود - نجد - وهابیت

۶ / نگاهی از درون و برون به تاریخ و هویت در عربستان سعودی

۵۶	 جناح‌بندی‌های خانواده سعودی
۶۷	 اسلام‌گرایی و هویت ملی
۶۷	 وطن و ملت در گفتمان سلفی
۷۱	 تنوع جریان‌های اسلام‌گرا
۸۵	 نجد متکثر
۸۷	 نفت و تحول در عربستان سعودی
۸۷	 تأثیرات نفت عربستان بر جهان
۹۲	 اکتشاف نفت در عربستان
۹۳	 نفت و گفتمان مشروعیت جهانی
۹۷	 نفت و ملی‌گرایی
۱۰۱	 نفت و دشواری گذار از سنت به معدد
۱۰۸	 مسئله مهاجران
۱۰۹	 نفت و افراطی‌گری
۱۱۲	 نفت و ادبیات
۱۲۱	 آرامکو
۱۲۶	 تحركات سياسی نیمه قرن بیستم
۱۳۳	 سه‌گانه ناصری - بعثی - شیوعی
۱۳۴	 گفتمان‌شناسی چپ‌گرایی و عرب‌گرایی
۱۴۱	 عوامل فروکش کردن موج چپ‌گرایی و عرب‌گرایی در عربستان
۱۴۱	 عوامل درونی
۱۴۳	 تعارض گفتمانی
۱۴۵	 اقتصاد
۱۴۵	 عوامل بیرونی
۱۴۷	 بحران دیگری‌سازی

۱۵۱.....	هژمونی شرکت
۱۶۳.....	حادثه اشغال مسجدالحرام
۱۶۴.....	جریان جهیمان العتبی
۱۶۸.....	آغاز و پایان اشغال مسجدالحرام
۱۷۲.....	بازتولید گفتمان بن غنام
۱۷۵.....	روایت گفتمان انقلابی شیعی عربستان از حادثه حرم
۱۷۹.....	بازتاب حادثه حرم در ایران انقلابی
۱۸۱.....	تحولات جریان‌های منتقد در دهه نود میلادی
۱۸۲.....	جنگ خلیج فارس و جبهه‌بندی جدید در منطقه
۱۸۵.....	جریان‌های صحوی
۱۹۱.....	تلویزیون و فرهنگ عربی جدید
۱۹۴.....	عربستان سعودی در دهه نخست قرن بیستم و یکم
۱۹۷.....	عبدالله بن عبدالعزيز و رابطه شیعیان و سلفیان
۲۰۱.....	ایترناسیونالیسم سلفی و بازتولید گفتمان فرقه‌ای
۲۰۱.....	حملات ۱۱ سپتامبر و ایترناسیونالیسم سلفی
۲۰۴.....	السلفیه الجهادیه از «بن لادن» تا «الزرقاوی»
۲۱۱.....	بازتولید گفتمان فرقه‌گرا
۲۱۲.....	«خاورمیانه بزرگ» و «خاورمیانه جدید»
۲۱۴.....	«الهلال الشیعی» و «المد الشیعی»
۲۱۵.....	مفهوم سیاسی «الهلال الشیعی»
۲۱۷.....	مفهوم فرهنگی «المد الشیعی»
۲۲۱.....	عربستان سعودی و سونامی جهان عرب
۲۲۵.....	نگاه کاریکاتوری به حمایت از تروریسم
۲۲۶.....	حمایت مکانیکی یا دینامیک؟

۲۲۷	 نهادهای خیریه، جهاد و آل سعود
۲۲۸	 حمایت ایدئولوژیک یا استراتژیک؟
۲۲۹	 آغاز جهاد: افغانستان یا جهیمان؟
۲۳۱	 عربستان و قطر
۲۳۲	 نزاع قطر و عربستان در سوریه
۲۳۳	 نزاع قطر و عربستان در مصر
۲۳۳	 نزاع قطر و عربستان در رابطه با آمریکا و اسرائیل
۲۳۵	 سخن پایانی
۲۳۷	 منابع
۲۳۷	 کتاب‌های عربی و فارسی
۲۴۸	 کتاب‌های لاتین
۲۵۰	 اینترنت
۲۵۰	 مطبوعات
۲۵۰	 پایان‌نامه

مقدمه

عربستان سعودی یکی از مهم‌ترین کشورهای اسلامی به شمار می‌رود که از یک سو مهم‌ترین شهرهای مذهبی جهان اسلام را در خود جای داده، و از سوی دیگر از نظر منابع انرژی و ثروت نفتی یکی از مهم‌ترین کشورهای جهان به شمار می‌رود. با وجود اهمیت برجسته عربستان سعودی در مقیاس منطقه‌ای و جهانی، کمتر به شناخت دقیق و واقعی از عربستان سعودی اهمیت داده می‌شود و بیشتر به شناختی خطی، تک بعدی و مسبوق به پیش فرض‌های کلی بسنده شده است، و همین شناخت غیردقیق باعث شده تا در مقام تحلیل، گاه نسبت به کنش‌های این کشور نتوانیم تحلیل دقیقی ارائه کنیم.

در این نوشته تلاش شده تا به مدد برخی نظریات علوم انسانی مانند نظریه هژمونی و نظریه تحلیل گفتمان و نظریه رفاه فزاینده دوتوکویل، تحولات اجتماعی و سیاسی این واحد سیاسی مهم در جهان امروز مورد تحلیل قرار گیرد.

می‌توان گفت کشف منابع عظیم نفتی در عربستان سعودی و همراهی آن با فرایند سریع مدرنیزاسیون، باعث شد تا گذار عربستان سعودی از

نظام قبیله‌ای شبه بدوی به نظامی شبه مدرن به‌طوری شتابان صورت پذیرد، امری که مشکلات اجتماعی و هویتی فراوانی برای عربستان سعودی به همراه داشته است. در این بین نقش‌آفرینی عربستان سعودی در منطقه و تأثیرپذیری آن از آنچه در منطقه و جهان می‌گذرد، این واحد سیاسی را بیش از پیش در شبکه‌ای از روابط با جهان پیرامونی و غیرپیرامونی خود قرار می‌دهد. تأثیرپذیری عربستان سعودی از حوادثی مانند انقلاب اسلامی در ایران، حمله شوروی به افغانستان، حمله صدام به کویت در ابتدای دهه نود میلادی، حملات ۱۱ سپتامبر، حمله آمریکا به افغانستان و عراق و در نهایت جنبش‌های سال ۲۰۱۱ جهان عرب که از سوی نگارنده در اثری دیگر تحت عنوان *سونامی جهان عرب* یاد شده است یکی از شاخصه‌های مهم عربستان سعودی است، البته باید به یاد داشت که تأثیرپذیری عربستان سعودی از حوادث پیش‌گفته تنها در ابعاد سیاسی و سیاست خارجی نیست، بلکه این تأثیرپذیری علاوه بر جریان‌سازی داخل عربستان سعودی، لایه‌های درونی و هویتی در عربستان سعودی را دستخوش تحول گردانده است.

در فصل مقدماتی این اثر به جغرافیای انسانی عربستان سعودی پرداخته‌ایم و همچنین تاریخ دولت‌های اول و دوم آل سعود را به صورت گذرا از نظر گذرانده‌ایم. در فصل بعدی به تفصیل درباره آنچه «گفتمان-بن غنام» نام نهاده‌ایم سخن رفته است. در این فصل به مناسبات عنصر سعودی و وهابی در سال‌های ابتدایی شکل‌گیری اتحاد بین آل سعود و محمد بن عبدالوهاب پرداخته شده است و به الگوی تاریخ‌نویسی سعودی در این باب اشاره شده. مسئله این است که فلسفه ظهور آل سعود در آثار اولیه وهابی - سعودی چگونه ترسیم شده است. در این بخش همچنین با استفاده از امکاناتی که مطالعات گفتمانی به دست

می‌دهند تلاش شده است تا تفسیری از هویت و غیریت‌سازی وهابی و سعودی ارائه شود. در این بخش همچنین گذار دعوت وهابی به تلاشی در راه وحدت بخشیدن به یک سرزمین در دوره ملک عبدالعزیز مورد توجه قرار گرفته است.

در فصل بعدی مسائل مرتبط با موانع شکل‌گیری هویت ملی در عربستان سعودی بررسی شده و با توجه به چالش‌ها و دشواری‌های پیش روی این واحد سیاسی امکان شکل‌گیری هویت ملی در عربستان سعودی با توجه به بسترهای نه چندان مستحکم شکل‌گیری هویت ملی بررسی شده است. در این بخش به تفصیل دربارهٔ جناح‌بندی‌های خانواده حاکم و همچنین جریان‌شناسی اسلام‌گرایی در عربستان سعودی سخن رفته است. فصل بعدی با مسئلهٔ کشف نفت و تحولات ناشی از آن در عربستان سعودی پیوند دارد. در این فصل تلاش شده تا تأثیرات نفت بر جامعه و سیاست و همچنین روابط خارجی عربستان سعودی مورد بررسی قرار گیرد. در این فصل حتی تأثیر نفت بر ادبیات و درام‌نویسی مرتبط با عربستان سعودی به‌طور اجمالی بررسی شده و نقش نفت در گذار عربستان سعودی از بدویت به مدنیت جدید و مشکلات ناشی از آن بررسی شده است.

فصل دیگر به تأسیس شرکت آرامکو به عنوان شرکت نفت عربستان سعودی و تأثیرات تأسیس این شرکت در تحولات سیاسی و اجتماعی عربستان سعودی می‌پردازد.

در ادامه به تحركات سیاسی نیمهٔ نخست قرن بیستم در عربستان سعودی پرداخته شده و همچنین شکل‌گیری جریان‌های بعثی، شیوعی و ناصری در جهان عرب مورد توجه بوده است. در این فصل با استفاده از امکانات تحلیل گفتمان تفاوت گفتمان‌های پیش‌گفته با یکدیگر مورد

توجه قرار گرفته و تأثیرات این تفاوت و چه بسا تعارضات در میدان عمل و تأثیرات آن بر تحرکات سیاسی در عربستان سعودی بررسی شده است. در ادامه به چرایی فروکش کردن امواج عرب‌گرایی و چپ‌گرایی در عربستان سعودی پرداخته شده است. در فصل بعد فعالیت‌های شرکت آرامکو با توجه به نظریه هژمونی «آنتونیو گرامشی» مورد بررسی قرار گرفته و در ادامه به حوادث و جریان‌های دهه‌های هفتاد و هشتاد میلادی پرداخته شده است.

حادثه اشغال مسجدالحرام توسط گروه «جهیمان العتیبی» و پیامدهای این حادثه موضوع دیگری است که مورد توجه قرار گرفته، و بعد از آن تحولات اجتماعی و سیاسی عربستان سعودی در دهه نود میلادی که تحت تأثیر تحولات منطقه‌ای و جهانی این دهه شکل گرفته مورد توجه بوده است. البته برخی از مسائل مرتبط با جریان‌شناسی اسلام‌گرایی مرتبط با این دهه در بخش‌های قبلی بررسی شده است.

فصل دیگر به تحولات عربستان سعودی در دهه نخست قرن بیست و یکم تحت تأثیر حوادثی همچون ۱۱ سپتامبر و اشغال افغانستان و عراق توسط ایالات متحده آمریکا می‌پردازد.

فصل پایانی نیز به نقش و جایگاه عربستان سعودی پس از انقلاب‌های جهان عرب در سال ۲۰۱۱ می‌پردازد. البته می‌توان گفت که بحث‌های این فصل می‌توانستند با تفصیل بیشتری مورد توجه باشند.